

УДК 316.7: 32

Н. М. СЕМКЕ**ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ**

У статті розглянуті функції, які політична культура виконує в суспільстві; її структурні елементи: політичний досвід, політична свідомість, політична поведінка. Виділені основні типи політичної культури та особливості їх прояву в Україні. Проаналізовані такі ознаки політичної культури сучасного українського суспільства як регіоналізм, фрагментарність, неорганічність та амбівалентність. Вказані чинники, що обумовлюють наявність проблем формування демократичної політичної культури в Україні.

Ключові слова: політична культура, регіоналізм, фрагментарність, неорганічність, амбівалентність, індіферентність.

В статье рассмотрены функции, выполняемые политической культурой в обществе; ее структурные элементы: политический опыт, политическое сознание, политическое поведение. Выделены основные типы политической культуры и особенности их проявления в Украине. Проанализированы такие признаки политической культуры современного украинского общества как регионализм, фрагментарность, неорганичность и амбивалентность. Указаны факторы, которые обуславливают наличие проблем формирования демократической политической культуры в Украине.

Ключевые слова: политическая культура, регионализм, фрагментарность, неорганичность, амбивалентность, индифферентность.

The article describes the functions performed by the political culture in the society; its structural elements: political experience, political consciousness, political behavior. The main types of political culture and the peculiarities of their manifestations in the Ukraine. Analyzed these signs of political culture of modern Ukrainian society as a regionalism, fragmentation, inorganically and ambivalence. Factors that stipulate the presence of problems of forming of democratic political culture in Ukraine are indicated.

Keywords: political culture, regionalism, fragmentation, is inorganic, ambivalence, indifference.

Постановка проблеми. Політична культура прямо або побічно впливає на поведінку людей та діяльність їх організацій, на сприйняття населенням явищ внутрішньої та міжнародної політики, на визнання особою свого місця в політичній сфері суспільного життя. Тому дуже важливо розглянути феномен політичної культури та особливості його прояву в житті українського суспільства.

Аналіз наукових досліджень. Феномен політичної культури в тій чи іншій мірі вивчався і аналізувався ще в працях Платона, Аристотеля та інших мислителів античності. Сам же термін «політична культура» був введений в науковий обіг німецьким філософом просвітителем І. Гердером (XVIII ст.). Проте в якості політичної категорії цей термін став використовуватися лише в середині ХХ ст. завдяки працям Г. Алмонда, С. Верби, Д. Пауелла, Т. Парсонса, Д. Істона та інших.

Українські науковці розпочали активне вивчення політичної культури на початку 1990-х років. Серед сучасних українських дослідників, які займаються як загальнотеоретичними питаннями політичної культури, так і аналізом стану політичної культури України, слід відзначити В. Бебика, М. Головатого, С. Головаху, М. Дмитренко, Л. Нагорну, О. Проскуріну, В. Ребало, О. Рудакевича, О. Стегнія та інших

Мета статті: на основі визначення сутності політичної культури з'ясувати специфіку її прояву в сучасній Україні, розглянути притаманні їй особливі ознаки.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що у трактуванні сутності політичної культури вітчизняними та зарубіжними суспільствознавцями є значні розбіжності. Узагальнюючи підходи вітчизняних і зарубіжних дослідників до визначення політичної культури будемо розглядати її як сукупність політичних цінностей, норм і способів поведінки, як сукупність орієнтацій членів суспільства по відношенню до політики в цілому, політичної системи, а також стосовно своєї ролі в цій системі.

Серед низки соціальних функцій, які політична культура виконує в кожному суспільстві, визначальними є такі як вираження і реалізація соціальних інтересів, виховна, нормативно-регулююча, інтегративна,

Соціальні інтереси це усвідомлені потреби, а узагальненим вираженням всіх соціальних інтересів стає політичний інтерес в якому відображається ставлення особи до політичної влади в суспільстві. Оцінка діяльності влади зумовлює відповідну політичну поведінку як окремої особи так і соціальних спільностей. Для здійснення впливу на владу вони об'єднуються в різного роду громадські організації, виходять на акції протесту проти дій влади.

Виховна або функція політичної соціалізації сприяє залученню людини до політичної сфери, засвоєнню нею політичних знань, норм, цінностей. Відбувається це на основі того політичного досвіду, звичаїв, традицій, політичних цінностей і норм політичної поведінки які притаманні суспільству в цілому, а також тій чи іншій соціальній спільноті до якої належить особа.

Завдяки нормативно-регулюючій функції політичної культури забезпечується певна згода у суспільстві, встановлюються погоджені взаємовідносини між представниками різних соціальних спільнот: професійних, етнічних, конфесійних. Такий стан взаємовідносин у суспільстві є запорукою стійкого та динамічного функціонування політичної системи.

Інтегративна функція забезпечує об'єднання індивідів і соціальних груп на базі певної системи політичних цінностей та ідеалів і таким чином формує стабілізуючу основу політичного життя.

Політична культура сучасного українського суспільства перебуває на етапі свого становлення та розвитку. Істотний вплив на цей процес роблять історичні та геополітичні чинники, а також радикальні перетворення, що відбуваються в суспільстві сьогодні.

На вміст і рівень розвитку сучасної політичної культури українського суспільства значний вплив

роблять наступні процеси:

- радикальні зміни основ економічного, соціально, політичного і духовного життя суспільства;
- зміна і ускладнення соціальної структури суспільства, поява в ній нових соціальних груп, зростання майнової нерівності, посилення вертикальної і горизонтальної мобільності;
- переоцінка на основі розширення інформації уроків минулого, сьогодення і перспектив майбутнього.

У структурі політичної культури виділяють три складові:

- 1) нормативний елемент (накопичений політичний досвід);
- 2) ціннісний елемент (політична свідомість);
- 3) поведінковий елемент (моделі політичної поведінки).

Політичний досвід – основа розвитку політичної культури. Він накопичується протягом історичного розвитку суспільства і відображається в моральних та релігійних нормах, в існуючих політичних звичаях, традиціях, в історичних, наукових та літературних пам'ятках. Стереотипи, міфи і символи також являються носіями політичного досвіду. Цей досвід в більшій або меншій мірі засвоюється людьми в процесі їх політичної соціалізації. На основі історичного досвіду багатьох поколінь формується політична свідомість людей.

Український мислитель в діаспорі Б. Цимбалістий писав: «політична культура – це продукт історичного розвитку та досвіду народу. У випадку України цей досвід був гірким... Для того, щоб зрозуміти політичну культуру українців, треба звернути увагу на джерела впливу, які протягом історичного шляху стимулювали чи спиняли розвиток української політичної культури» [9, с. 78].

Б. Цимбалістий виокремлює три особливості історії України, які мали важливий вплив на розвиток української політичної культури:

1. Багатотисячолетня бездержавність, тобто відсутність нагоди здобувати досвід влади, бути нарівні у стосунках з іншими народами й почуватися вільним господарем на своїй землі.
2. Розчленування української території та включення її частин у різні держави з різними культурами, політичними системами, що призвело до психологічного, побутового і політичного відчуження між різними частинами українського народу.
3. Багатократна денационалізація провідної верстви України, у XVI–XVII ст. наша боярська і шляхетська верства спольщилася. У XVIII–XIX ст. нащадки козацьких старшин зросійщилися. У XX ст. пролетарська провідна верства була знищена або здебільшого пішла на службу інтересів советсько-російської імперії [9, с. 78].

Політична свідомість складається з різноманітних уявлень людей про політику і політичні відносини. Згідно з визначенням, наведеним у політологічному словнику, політична свідомість – це опосередковані відображення політичного життя суспільства, суттю яких є проблема влади, розвиток і задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів, сукупність пог-

лядів, оцінок, установок, які, відображаючи політико-владні відносини, набувають відносної самостійності. Політична свідомість тісно пов'язана з особливостями політичної системи суспільства та суспільно-політичними відносинами, що наявні в цій системі, станом освіти, культури.

Політична свідомість проявляється в ставленні будь-якої соціальної спільноти, верстви або окремого індивіду до процесів що відбуваються в політичному житті країни, до політичних партій, рухів, різноманітних політичних і соціальних інститутів.

На сучасну політичну свідомість українського суспільства в значній мірі впливає кризовий стан економіки і соціальної сфери, загострення економічних проблем, падіння моралі, зростання злочинності, неспроможність правлячих кіл України запропонувати народу справжню реальну програму подолання кризових явищ.

Політична свідомість та рівень політичного розвитку суспільства в цілому обумовлюють політичну поведінку особистості,

Політична поведінка – це сукупність реакцій соціальних суб'єктів (соціальних спільнот, груп, особистостей і т.п.) на діяльність політичної системи. Як зазначає Є. Шестопал, «загалом в політичній науці в поняття «політичної поведінки» включають і дії окремих учасників, і масові акції, і активність організованих суб'єктів влади, і стихійні дії натовпу, акції і на підтримку чинної політичної системи, і проти неї. Більше того: вибір «проти» або неявка на вибори також трактується як форми політичної поведінки» [10].

Серед соціальних і політичних чинників, що впливають на політичну поведінку особистості слід назвати політичний режим суспільства, його правову систему, рівень культури, соціально-класову, національну, соціально-демографічну, професійну приналежність особистості, її місце проживання (місто чи село).

Класична класифікація типів політичної культури виведена американськими політологами Г. Алмондом і С. Вербою. Саме ця класифікація переважає у науковому середовищі. Вони виділяють три основні типи політичної культури:

Патріархальна політична культура зорієнтована на локальні цінності (цінності клану, племені, роду) і може виявлятися у формі місцевого патріотизму, поваги до сім'ї, сюди ж можна віднести явище корупції та появу політичної «клановості», що є актуальним і для України.

Підданський тип політичної культури (або культура підкорення) характеризується пасивним ставленням громадян до політичної системи. Особистість, маючи певні політичні знання та певні політичні орієнтації, не залучена до політичного життя суспільства. На відміну від патріархального типу, особистість із підданським типом культури орієнтована на політичну систему, пов'язує з нею певні очікування, але вона ще не готова до взаємодії із владою, підкоряється їй в силу традиції або страху перед санкціями

Активістський тип політичної культури (політична культура участі) відрізняється орієнтованістю громадян на політику, активним залученням індивідів

до політичного життя. Громадяни через вибори, групи інтересів, партії формулюють свої інтереси і завдають вплив на політичний процес [1].

Такі ідеальні типи політичної культури в чистому вигляді в жодній країні світу не зустрічаються. В реальному політичному житті відбувається поєднання цих типів, в результаті чого виникають ще три типи, але вже змішаних політичних культур: патріархально-підданська культура, піддансько-активістська та патріархально-активістська. При цьому оптимальний варіант змішаного типу політичної культури, який більш характерний для демократичних країн Заходу, Алмонд і Верба запропонували назвати «громадянська культура», рисою якої є раціонально-активна поведінка громадян. Її зміст можна охарактеризувати в таких твердженнях: загалом позитивна оцінка діяльності уряду, високий рівень інтересу в діяльності уряду, почуття гордості за політичні інститути країни, бажання обговорювати питання політики, відкритий і лояльний прояв опозиційних настроїв, участь у політичних кампаніях, розвинуте почуття політичного обов'язку, віра в необхідність демократії для розвитку країни і т. ін.

Виходячи з розглянутих класифікацій українську політичну культуру скоріше за все можна віднести до підданського або до піддансько-патріархального типу політичної культури. Водночас, слід вказати на певну циклічність активності українського населення щодо участі в політичних подіях. Так, «помаранчева революція» (2004 р.) та «революція гідності» (2013–2014 р.) суттєво вплинули на виховання саме активістського типу політичної культури в українських громадян. Але невиконання політичною елітою обіцянок революції негативно відобразилось на розвитку політичної культури громадян, на закріпленні її активістського типу. Останні події довели, що політична культура є відображенням економічних, політичних, громадянських процесів українського суспільства. Хоча в Україні і проголошений курс, орієнтований на «активістську» культуру, проте виходячи з відношення громадян до влади, і навпаки, реальних результатів та поступального руху до цього ще не видно.

В результаті дії безлічі чинників як історичного, так і сучасного плану політична культура сучасного українського суспільства внутрішньо суперечлива. У ній представлена різні субкультури – авторитарна і демократична, елітарна (політичної еліти, чиновництва) і масова (пересічних громадян), ліберальна і консервативна, соціалістична і буржуазна і так далі. Своя субкультура властива кожній соціальній групі: молоді і пенсіонерам, підприємцям і маргіналам, жителям того чи іншого регіону.

Політичній культурі сучасної України властиві такі ознаки як регіоналізм, фрагментарність, неорганічність та амбівалентність.

Україна є державою з надто вираженими регіональними особливостями. Традиційні регіони (Захід, Схід, Центр, Південь) істотно відрізняються між собою за багатьма показниками такими як: історичний політичний досвід, особливості геополітичного характеру, соціально-територіальна структура та етнічний

склад населення, його конфесійна приналежність тощо. Ці показники суттєво впливають на політичну свідомість населення, зумовлюючи пріоритет тих або інших суспільних цінностей та настанов.

Навіть в рамках одного регіону дослідники виділяють субкультуру тієї чи іншої території. Так, на думку О. Проскуріної, «своєрідність регіональної політичної субкультури Донбасу зумовлена:

- 1) особливістю історичного характеру;
- 2) депресивним характером регіону й нерозв'язаністю багатьох важливих проблем;
- 3) поєднанням демократичних цінностей, традиціоналістських і патерналістських традицій, що послаблюються, з електоральною свідомістю, якій властиві високі очікування стосовно демократії і влади;
- 4) високим рівнем критичного настрою стосовно місцевої влади;
- 5) високим рівнем політичної участі населення порівняно з іншими регіонами країни;
- 6) клієнтельна модель організації елітних груп, для яких соціальний простір – це особиста домовленість між патронами клієнтельних груп. Деякі особливості цієї субкультури обумовлені прикордонним характером регіону...» [7, с. 77].

Війна на Сході України, яка розпочалася в 2014 р. негативно впливає на процеси становлення демократичної політичної культури України, загострює ті негаразди які їй були притаманні історично і особливо регіональні. Тому й досі актуальні застереження В. Липинського зроблені ним ще на початку ХХ ст. Так, згідно його поглядом – намагання об'єднати Україну на основі протиставлення її політики або до Сходу, або до Заходу безплідні; як наголошував з цього приводу В. Липинський, Україна не може об'єднатися «ненавистю до Москви або Польщі, бо ненависть до Москви зажене її в Польщу, ненависть до Польщі зажене її в Москву, а ненависть до обох одночасно – в петлю самогубця або дім для божевільних» [5, с. 74].

Регіональні відмінності політичної культури України виступають одним із найважливіших чинників її фрагментарності.

Фрагментарна політична культура характеризується відсутністю згоди громадян щодо політичного устрою суспільства, розбіжностями в питаннях розуміння влади, соціальною роз'єднаністю, відсутністю довіри між окремими групами та лояльності до державних структур. Цьому типу політичної культури властиві такі риси, як високий ступінь конфліктності, застосування насильства, відсутність загальноновизнаних ефективних процедур улагодження конфліктів, нестабільність урядів. Надмірна фрагментація політичної культури є причиною суспільної нестабільності.

За системними якостями й зрілістю політичній культурі українського народу властиві також неорганічність та амбівалентність.

Неорганічність політичної культури знаходить своє відображення в несформованості окремих компонентів культури, чи взагалі їх відсутності. Ознакою неорганічності політичної культури

українців є і той факт, що багато політико-культурних елементів не відповідає національному характеру, традиціям української нації.

Амбівалентність виявляється в орієнтації на взаємовиключні цінності та норми, у суперечливому поєднанні демократичних цілей і тоталітарних засобів їхньої реалізації. Людина, наділена амбівалентною свідомістю, здатна одночасно виступати за інтеграцію до ЄС і до Євразійського ринку, за відродження української мови але зі збереженням і російської мови як державної, за розвиток української культури але – зі збереженням панівного становища російської культури.

Характеризуючи політичну культуру сучасної України слід зазначити що їй притаманні і такі особливості як політична індіферентність громадян, ерозія моральних цінностей та ідеалів, деструктивна діяльність ультрарадикальних сил.

Політична індіферентність знаходить своє відображення в байдужому ставленні до політики, відчуженні від неї. Для людей цього типу не має значення, хто в даний момент знаходиться при владі, який політичний режим панує в країні. Вони вважають, що в політиці «від них нічого не залежить», «за них все вирішать», а тому їх участь в політиці немає перспективи, а значить не потрібна.

Ерозія моральних цінностей зумовлена низкою негативних фактів, які діяли чи діють в українському суспільстві. По-перше – це реформи 90-х р.р., що проводилися в Україні (ваучери, приватизація державної власності і т.п.) були позбавлені моральної основи, сприяли руйнуванню суспільної моралі і віри людей у справедливість. По-друге, – це корупція, яка пронизала всі сфери українського суспільства. Корупція стала масовим явищем і перетворилася на елемент повсякденності, звичаю, традиції, а отже для багатьох людей стала культурною нормою.

Особливостями політичної культури сучасного українського суспільства є:

- 1) відсутність стійкої традиції участі основної маси населення в політичному житті;
- 2) політична інфантильність значної частини населення, довірливість;
- 3) беззаконня і свавілля властей в центрі і на місцях при проведенні політичних акцій;
- 4) слабкість політичних партій і рухів.

Висновки. Вищезазначені проблеми та негативні характеристики сучасної української політичної культури значною мірою обумовлені історичними чинниками, нерозвиненістю демократичних політичних інститутів, низькими темпами реформ, відсутністю фундаментальних загальноприйнятих політичних цінностей, а отже, і цілісної системи політичної соціалізації, яка їх відтворює і транслює широким верствам населення.

Політична культура сучасного українського суспільства знаходиться в стані свого становлення,

випробовуючи серйозну дію з боку геополітичних і історичних чинників і радикальних перетворень, що відбуваються в суспільстві сьогодні.

Розглядаючи процеси формування української політичної культури, не можна забувати про досягнення світової цивілізації. Необхідно ширше і інтенсивніше використовувати політичний досвід, накопичений як усередині країни, так і поза нею.

Список літератури

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122–134.
2. Бебик В.М. Політична культура сучасної молоді / Бебик В.М., Головатий М.Ф., Ребало В.М. – К., 1996. – 112 с.
3. Дмитренко М. А. Формування політичної культури суспільства в трансформаційний період: монографія / М. А. Дмитренко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – 192 с.
4. Липинський В.: Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / Редактор Я. Пеленський. – К.: Київ-Філадельфія, 1995. – 470 с.
5. Липинський, В. Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1928 р. / В. Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 63–85.
6. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. П. Нагорна. – К.: Стиль, 1998. – 278 с.
7. Прокуріна О. Політико-культурний вимір Донбаського регіону // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2 (29) – С. 127–135.
8. Стегній О. Типи політичної культури регіональних спільнот України / О. Стегній // Вісник Львівського університету. Сер. Соціологія. – 2008. – Вип. 2. – С. 32–56.
9. Цимбалістий Б. Політична культура українців // Сучасність. – 1994. – № 4.
10. Шестопал Е.Б. Политическая психология / Е.Б. Шестопал. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 448 с.

References (transliterated)

1. Almond G., Verba S. Grazhdanskaya kultura i stabilnost demokrati / G. Almond, S. Verba // Politicheskie issledovaniya. – 1992. – № 4. – P. 122–134.
2. Bebi V.M. Poltichna kultura suchasnoyi molodi / Bebi V.M., Golovaty M.F., Rebalo V.M. – Kiev, 1996. – 112 p.
3. Dmitrenko M. A. Formuvannya poltichnoyi kulturi suspilstva v transformatsiyniy perlod : monografiya / M. A. Dmitrenko. – Kiev: Vid-vo NPU Imeni M.P. Dragomanova, 2006. – 192 p.
4. Lipinskiy V.: Listi do bratlv-hlboroblv. Pro Ideyu I organlzatslyu ukraYinskogo monarhlzmu / Redaktor Ya. Pelenskiy. – Kiev: KiYiv-Filadelfiya, 1995. – 470 p.
5. Lipinskiy, V. Ham I Yafet. Z privedu desyatih rokovin 16/29 kvItynya 1928 r. / V. Lipinskiy // Suchasnost. – 1992. – № 6. – P. 63–85.
6. Nagorna L. P. Poltichna kultura ukraYinskogo narodu: Istorichna retrospektiva I suchasni realiyi / L. P. Nagorna. – Kiev: Stil, 1998. – 278 p.
7. Proskurlna O. Poltiko-kulturniy vimlr Donbaskogo reglonu // Poltichniy menedzhment. – 2008. – № 2 (29) – P. 127–135.
8. Stegnly O. Tipi poltichnoyi kulturi regionalnih splnot UkraYini / O. Stegnly // VIsnik Lvlvskogo unIversitetu. SerIlya SotsiologIya. – 2008. – Vip. 2. – P. 32–56.
9. Tsimballstiy B. Poltichna kultura ukraYintslv // Suchasnost. – 1994. – № 4.
10. Shestopal E.B. Politicheskaya psihologiya / E.B. Shestopal. – Moscow: INFRA-M, 2002. – 448 p.

Надійшла (received) 16.11.2016

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Особливості політичної культури сучасної України / Н. М. Семке // Вісник НТУ «ХПІ». Серія : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства . – Харків: НТУ «ХПІ», 2016. – № 40 (1212). – С. 54–58 – Бібліогр.: 10 назв. – ISSN 2227-6890

Особенности политической культуры современной Украины / Н.Н. Семке // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства . – Харків: НТУ «ХПІ», 2016. – № 40 (1212). – С. 54–58. – Бібліогр.: 10 назв. – ISSN 2227-6890

Features of political culture of modern Ukraine / N. N. Semke // Bulletin of NTU «KhPI». Series : Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv: NTU«KhPI», 2016. – №. 40 (1212). – P. 54–58 . – Bibliogr.: 10 – ISSN 2227-6890

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Семке Ніна Миколаївна – кандидат філософських наук, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри соціології та політології; тел.: (066) 521-50-15; e-mail: nina_semke@ukr.net.

Семке Нина Николаевна – кандидат философских наук, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», профессор кафедры социологии и политологии; тел.: (066) 521-50-15; e-mail: nina_semke@ukr.net.

Semke Nina Mykolaivna – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Professor at the Department of Sociology and Political Science; tel.: (066) 521-50-15; e-mail: nina_semke@ukr.net.